

УДК 025: 32(477) "18/19" В.В.Качановський

В.КАЧАНОВСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК СЛОВ'ЯНСЬКОЇ РУКОПИСНОЇ СПАДЩИНИ

Сергій МІЩУК

*Житомирський державний університет імені Івана Франка
вул. В.Бердичівська, 40, Житомир, 10014, e-mail: S-Mischuk@yandex.ru
Кафедра всесвітньої історії та правознавства*

У статті висвітлено науковий внесок видатного вченого В.Качановського у колекціонування рукописної спадщини балканських народів. Розкрито його роль у дослідженні рукописних книжкових пам'яток слов'янського походження.

Ключові слова: В.Качановський, рукописна книга, стародрук, палеографія, бібліографія, книгознавство, бібліотека.

Друга половина XIX ст. відзначається активним вивченням старовини, описом пам'яток культури, створенням каталогів рукописних книг та стародруків. Ця діяльність була зумовлена необхідністю виявлення, інвентаризації та введення в науковий обіг пам'яток слов'янської книжкової культури – рукописних книг та стародруків. Вивчення історії зародження наукової збирацької діяльності в галузі рукописної та книжкової спадщини в Україні у другій половині XIX–на початку XX ст. та шляхів створення власної української археографо-бібліографічної школи, дослідження діяльності її представників, загального та особливого в її доробку, визначення регіональної специфіки стали актуальними темами сучасних історико-книгознавчих розвідок.

Діяльність щодо збирання історичних відомостей вимагала більшої уваги до питань обліку та дослідження рукописно-книжкових та документальних пам'яток. У цій сфері працювали як церковні історики і філологи, так і університетські літературознавці та історіографи, що вивчали літературний та історико-культурний процес через дослідження історичних джерел. Розвиток польової та камеральної діяльності, пов'язаної з пошуком та описом історичних книг і документів, інших старожитностей, було важливою передумовою створення джерельної бази таких досліджень.

Наукова каталогізація рукописних книг та стародруків на підставі археографічного та бібліографічного опису книжкових пам'яток стала основним видом фіксації книжкових джерел. Він реалізувався в єдиному руслі історико-філологічних студій з історії книжкових пам'яток і був зумовлений необхідністю археографічного та бібліографічного опису рукописів та стародруків як історичних джерел. Тоді ж зароджувалися не лише літературознавчі, а й історико-книгознавчі методи їх дослідження як окремих джерел.

Сьогодні, у період активного розвитку української історичної школи книгознавства, цей етап становлення археографії рукописної книги та бібліографії стародруків, сам процес збирання та опису потребує спеціального наукового історико-книгознавчого дослідження.

© Міщук С., 2009

Доробок відомих українських учених другої половини XIX–початку XX ст. в галузі збирання та наукового опису рукописної книжкової спадщини став предметом студіювання сучасних дослідників книги – Я.Ісаєвича, М.Галушко, О.Колосовської, С.Сохань, Н.Шалашної, Г.Ковальчук, Н.Королевич, В.Ульяновського, Н.Черниш та ін. Окрім загальнотеоретичних питань, згадані фахівці вивчали внесок в історико-книгознавчу проблематику окремих визначних особистостей, зокрема А.Петрушевича, І.Свенціцького, М.Петрова, І.Франка, І.Кревецького, І.Огієнка, С.Маслова, М.Максимовича та ін. Дослідження здійснювалися також за географічним принципом (так, вивчалися західний та наддніпрянський регіони України).

У науковому пошуку було задіяно чимало науковців – досвідчених дослідників з різних регіонів України: вони формували бібліотечні та музейні колекції, займалися збирацькою діяльністю, проводили археографічні експедиції, описуючи рукописні книги та стародруки різних книгосховищ. Зусиллями окремих подвижників в Україні формувалися наукові центри дослідження книжкової спадщини та історико-культурних пам'яток¹.

Одним із відомих центрів освіти та науки України другої половини XIX–початку XX ст. був Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині (далі – ІФІБ), який здійснював усебічну підготовку вчителів для середніх навчальних закладів. Заснований князем О.Безбородьком у 1820 р. (спочатку це Гімназія вищих наук, пізніше – Ніжинський ліцей), цей Інститут був одним із найстаріших вищих навчальних закладів в Україні з університетським статусом. Його розквіт припадає на останню чверть XIX–початок XX ст., коли тут створився потужний науковий колектив викладачів, чому немало сприяв директор ІФІБ, доктор слов'янської філології, професор, таємний радник, автор багатьох наукових праць, з 1890 р. – академік Петербурзької Академії наук Микола Олексійович Лавровський (1825–1899)². За визнанням істориків, М.О.Лавровському належить видатна роль в організації навчання університетського рівня в Інституті та формуванні його бібліотеки, яка набула великого значення як підґрунтя для навчального процесу та як документальна база наукових досліджень рукописів, документів та книжкових пам'яток, що їх проводили викладачі та студенти.

Викладачами Інституту були відомі слависти, які залишили помітний слід в історії вітчизняної наукової славистики, зокрема В.Качановський, М.Сперанський, М.Лілеєв, В.Петухов, А.Будилович, І.Турцевич та ін. Деякі випускники ІФІБ – М.Музиченко, П.Заболотський та ін. – працювали після закінчення його викладачами³.

Наукові студії професорів та студентів ІФІБ друкувалися на сторінках часопису “Известія Историко-Филологического Института князя Безбородько в Нежине”, що виходив упродовж 1876–1921 рр. спочатку в Києві, а потім – у Ніжині. “Известия” структурно склалися з двох розділів: у першому – офіційному – публікувалися матеріали про навчальний процес, програми викладу навчальних курсів за окремими предметами, відомості про діяльність студентів і перелік наукових праць педагогів Інститу-

¹ Міщук С.М. Зародження наукового опису рукописних пам'яток та стародруків як напрям українського книгознавства: друга половина XIX–початок XX ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2007. Вип.11. С.16–34; його ж: Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В.М.Перетца в Україні // Бібліотечний вісник (Київ). 2007. №4. С.23–36.

² Добиш А.В. Н.А.Лавровський // Известия Историко-Филологического Института князя Безбородько в Нежине. Нежин, 1898. Вып.18. С.24–25 (Далі – ИИФИБ в Нежине).

³ Историко-Филологический Институт князя Безбородько в Нежине. 1875–1900. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1900; Историко-Филологический Институт князя Безбородько в Нежине. 1891–1912. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1913.

ту; другий розділ містив наукові праці викладачів і студентів з класичної філології, мовознавства, етнографії, української та всесвітньої історії, філософії, а також з дослідження рукописних і книжкових джерел.

Комплектування бібліотеки ІФІБ науковими виданнями та рукописними колекціями і зібраннями зумовлювалось тим, що без ґрунтовної книжкової та наукової бази неможливо було підтримувати високий рівень Інституту, заявлений при його створенні на зразок Санкт-Петербурзького Історико-філологічного інституту з ідентичною метою, навчальною програмою та внутрішньою структурою. Саме тому М.Лавровський енергійно взявся за формування та збагачення бібліотечних фондів. Зібрання бібліотеки поповнювалося за кошти Інституту, а також із різноманітних пожертвувань. Так, у 1875 р. Варшавський університет подарував 564 назви у 639 томах з розділу “Polonica”, а з Ніжинського грецького училища надійшли цінні видання XVII–XVIII ст. з теології, всесвітньої історії, класичної літератури (254 назви у 647 томах) тощо. За його керівництва фонд бібліотеки Інституту збільшився з 4034 до 12 152 одиниць зберігання. За даними професора А.Добіаша, рукописний відділ містив понад 100 рукописів різного змісту церковно-слов'янською, російською, грецькою, латиною, німецькою та східними мовами⁴. Саме рукописна частина зібрання бібліотеки ІФІБ стала справжньою науковою лабораторією. Розвиток камерального опису рукописних та книжкових джерел на той час відбувався переважно в межах історико-літературознавчих досліджень, що було характерним і для праць співробітників ІФІБ, зокрема В.Качановського, Є.Петухова, М.Сперанського, М.Бережкова. Так, М.Сперанський описав чеські, сербські, болгарські та інші рукописні книги південних слов'ян⁵, працював також з рукописами слов'янського походження із Синаю та Палестини⁶.

Славістичні дослідження історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині відзначалися високим рівнем. Особливо добре відомими у слов'янському світі були праці професора слов'янської філології та слов'янської історії В.В.Качановського.

Володимир Васильович Качановський народився 13 березня 1853 р. у с.Великий Ліс Гродненської губернії⁷. У 1876 р. закінчив історико-філологічний факультет Варшавського університету. У Варшаві захистив магістерську дисертацію “Неизданный дубровницкий поэт А.М.Глегевич” (СПб., 1882), у якій зробив спробу визначити внесок А.М.Глегевича в розвиток драми у слов'ян. Додаток дисертації становили зразки дубровницької мови і писемності, а також нові документи стосовно розвитку культури в Дубровнику.

З 1883 р. В.Качановський – магістр слов'янської філології Варшавського університету, а з 1886 р. – приват-доцент кафедри слов'янської філології Казанського університету, де

⁴ Добіаш А.В. Н.А.Лавровский.С.24–25.

⁵ Сперанский М.Н. Сербская церковная библиотека XVII в. //Сборник ст. по славяноведению, посв. проф. Марину Степановичу Дринову его учениками и почитателями. Харьков, 1908. С.29–39. Обзор; Його ж: Загребскія Ръкопис на Владислав Граматик // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Год. XVI–XVII. София, 1900. С.325–338. Оп.1 рукопис; Його ж: Белградские рукописи // Библиографическая летопись. Вып.1. СПб., 1914. С.51–59; Його ж: Заметки о рукописях белградской и софийской библиотек // ИИФИБ. Т.14. Нежин, 1898. Отд.VI. С.1–87; Його ж: Славянская письменность XI–XIV вв. Вып.2. Санкт-Петербург, 1915. Отд.II. С.3–20. 118 рукописей.

⁶ Сперанский М.Н. Славянская письменность XI–XIV вв. на Синае и в Палестине // ИОРЯС. Т.32. Ленинград, 1927. С.43–118. 43 рукописи.

⁷ Качановский В.В. Энциклопедический словарь Бокгауза и Ефрона. Т. 28. Санкт-Петербург, 1900. С. 807; Українська літературна енциклопедія. Т.2. Київ, 1990. С.434; Владимир Васильевич Качановский. Библиографический указатель / Сост. Самойленко Г.В. Нежин, 1993; Русский биографический словарь: В 20-ти т. Т.8: Кабановы – Косой. Москва, 1999. С.188–189.

започаткував видання “Вестника славянства” (1886–1898). Перші номери збірника вийшли в 1886–1890 рр. у Казані, а наступні – у Ніжині (в 1891–1896 рр. збірник друкувався у Києві). З 1888 р. В.Качановський – професор Ніжинського Історико-філологічного інституту князя Безбородька⁸. Його археографічний доробок, порівняно з мовознавчим та літературознавчим, незначний, він пов’язаний із збиранням та описом пам’яток південнослов’янських народів, що було результатом археографічних експедицій на Балканах, а також у Греції, Італії та на півдні Франції.

Як історик літератури В.Качановський відомий працями “История Сербии с половины XIV до конца XVв., т.1 (критическое исследование источников)” (XVII т.), “Из истории сербской литературы” (XVIII т.). Його праці висвітлювали процес становлення і розвитку сербської релігійної полемічної літератури у руслі візантійського впливу та загалом репрезентували досконале володіння вченим методикою наукового опису та історико-критичного аналізу рукописних джерел. Під час подорожі по Болгарії В.Качановський уклав чималу збірку пісень, видану під назвою “Памятники болгарского народного творчества” (СПб., 1882, вип.І, у виданнях 2-го відділення Академії Наук). Автор не лише записав велику кількість пісень, а й робив короткі замітки про особливості народної мови, звичаї, зразки болгарської мови XVII–XVIII ст., прислів’я та дав короткий словник. Він також був автором праць “К вопросу о литературной деятельности болгарского патриарха Евтимия” (“Христианское чтение”. 1882. №7–8; 1888. №3–4), “Византийские летописи как источник для истории южных славян” (“Журнал Министерства Народного Просвещения”, часть СХСVIII) та статей у хорватському журналі “Starine” і в “Rad jugoslov. Akad.”.

В.Качановський – автор відомих праць з палеографії та історії рукописних пам’яток слов’ян, зокрема: “Зографське євангеліє, видане В.Ягичем” (1879), “Хорватські літописи XV–XVI ст.” (1881). У своїх розвідках він виступає як досвідчений археограф слов’янських рукописних книг, колекціонер рукописної спадщини балканських народів, яку передав у рукописний відділ бібліотеки ІФІБ його брат О.Качановський після смерті В.Качановського (11 березня 1901 р. у Ніжині).

Свою колекцію, яка складалася з 61 од. зб., В.Качановський збирав протягом усього життя на його батьківщині та під час наукових експедицій і стажування у слов’янських країнах та Греції у 1879–1881 та 1883 рр. Отже, його рукописна збірка складалася з балканських і російських джерел, до неї входило 20 рукописних книг літературного та загально історичного змісту, а також документальний блок з історії південних слов’ян XV–XIX ст. сербською, болгарською, італійською, латинською та грецькою мовами. Це документи з історії Дубровника, Котора, Чорногорії, зокрема їхніх історико-правових та дипломатичних відносин з Венеціанською республікою в XV–XVI ст. Серед рукописів були рідкісні і надзвичайно цінні кодекси для дослідників старовини і рукописно-книжкового мистецтва, в тому числі унікальне грецьке євангеліє-апракос XI ст. та рукописний “Збірник слів та житій” 40–50-х років XIV ст. без’юсової редакції македонського походження. До Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (НБУВ) збірник надійшов 27 листопада 1934 р. у складі рукописного зібрання бібліотеки колишнього Історико-філологічного інституту князя Безбородька (у складі колекції професора інституту В.В.Качановського⁹) з Ніжинського педагогічного інституту.

⁸ Енциклопедія історії України: У 8-ми т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. Київ, 2007. Т.4. С.155–156.

⁹ Грецькі рукописи у зібраннях Києва / Упорядник Євген Чернухін. Київ–Вашингтон, 2000; Дубровіна Л., Ігнатенко Л. Кодикологічні дослідження Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Давня македонська книга // Українсько-македонський науковий збірник. Вип.1. Київ, 2005. С.288–303.

Документи “балканського” розділу В.Качановський описати не встиг, оскільки ж спеціалістів такого рівня у Ніжині не було, вони були лише зафіксовані за змістом у каталозі М.Сперанського¹⁰. Колекційні документи рукописного відділу бібліотеки ІФІБ сьогодні зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (фонд 314). Значна кількість з них описана лише в окремих каталогах, що їх почала видавати НБУВ.

На підставі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. в Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині була створена потужна наукова бібліотека зі збіркою рукописів та стародруків, завдяки чому там сформувався осередок дослідників рукописних книжкових пам’яток слов’янського походження. Вагома частка їхніх праць належить професору цього інституту В.Качановському, який зробив великий внесок у розвиток камерально-археографічних методів наукового опису рукописних книг. Дослідження ним слов’янської рукописної спадщини є досягненням не лише Ніжинського Історико-філологічного інституту князя Безбородька, воно – змістовна складова загального процесу пошуку, наукового опису та дослідження слов’янських рукописних джерел в останній третині ХІХ–10-х роках ХХ ст., коли вітчизняна археографо-бібліографічна школа існувала в надрах „синкретичного” наукового напрямку, що поєднував загальне літературознавство, історіографію, археографію, палеографію, текстологію, кодикологію, кодикографію, бібліографію та інші допоміжні дисципліни, сьогодні виокремлені як самостійні. Увага до праці таких самовідданих дослідників слов’янської рукописної спадщини, як В.Качановський, є не лише проявом пошани, а й історіографічним фактом розвитку історико-книгознавчих досліджень в Україні. Цей напрям відкриває великі теоретичні і практичні можливості подальшого дослідження процесу формування книгознавства та бібліографознавства в Україні.

V.KACHANOVSKY – RESEARCHER OF THE SLAVONIC HANDWRITTEN INHERITANCE

Sergiy MISHCHUK

*The Ivan Franko University in Zhytomyr
40, V. Berdythivska Str., Zhytomyr, 10014, e-mail: S-Mischuk@yandex.ru
The World History and Law Studies Department*

Scientific inheritance of V.Kachanovsky in collection of the handwritten inheritance of the Balkan people is highlighted in the article. The role of prominent scientist in researching of old handwritten books of Slavonic origin is exposed.

Key words: V.Kachanovsky, handwritten book, old-printed, paleography, bibliography, bibliography, library.

Стаття надійшла до редколегії 19.12.2008
Прийнята до друку 30.01.2009

¹⁰ Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородько в Нежине. Приобретения 1901–1905 гг. / Описание составлено М.Сперанским. Нежин, 1905. С.28.